

Миرونюк В. М.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»

СПЕЦИФІКА АРХЕТИПНИХ ОБРАЗІВ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ПИСЬМЕННИКІВ ПОКУТТЯ

Анотація. У статті досліджуються архетипні образи у творчості письменників Покуття. На основі аналізу творів вивчаються архетипи долі, родини, істини, краси, а також землі, природи, свободи, які характерні для українського національного характеру. У них якнайповніше виявляється не лише індивідуальність письменників, творча манера, а й дух епохи, характер усього народу, його світобачення.

Ключові слова: символ, архетип, образ, модель, духовність.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою стилю письменників-покутян стала оригінально трансформована народна творчість як невичерпне джерело поетичних форм, образів. Їхня творчість невіддільна від духовного світу селянства. Це виявилось у найрізноманітніших формах, образах, які пов'язані із праглибинами тексту, із феноменом національного світовідчуття, а також з індивідуально-авторськими естетичними й концептуальними принципами, з поетичною і філософською моделлю світу.

Архетип звернений до першооснов буття і на національному, і на загальнолюдському рівнях, допомагаючи декодувати образ, усвідомити його внутрішню невидиму сутність. К. Юнг вважав архетипи основою структурування підсвідомого, когнітивними структурами, що зберігають пам'ять людства, роду, нації. За Платоном, це – «ейдос», образ, що досягається інтелектом, за Блаженим Августином – споконвічний, наявний в основі пізнання образ. Сучасні літературознавці розглядають архетип стосовно своїх концепцій: уподібнюють до тих мотивів, образів, які походять від міфів, ритуалів тощо (Н. Фрай), розширено тлумачать поняття архетипу, твердячи, що в поезії він – ідея, персонаж, акція, об'єкт, випадок, що охоплює найсуттєвіші риси, які є первісними, загальними, універсальними і виявляються критиками шляхом зіставного аналізу з міфами і ритуалами. Літературознавчий словник-довідник подає таке визначення: «Архетип (гр. *arche* – початок і *typos* – образ) – прообраз, первісний образ, ідея. Він актуалізується і виявляється у різних сферах духовного життя і поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення» [1, с. 65].

Водночас, попри достатньо широковекторний та розмаїтий спектр літературно-критичних праць сучасних учених-літературознавців (М. Ільницький, Н. Зборовська, В. Агєєва, В. Даниленко, Г. Бійчук, С. Коршунова, Л. Кужільна, Р. Піхманець та ін.), питання архетипу, його ролі у структурі художнього тексту залишаються ще на периферії наукових пошуків.

Метою статті є дослідження специфіки архетипних образів у творчості Василя Стефаника й Марка Черемшини.

Виклад основного матеріалу. Майстерне, художньо доцільне використання архетипів народної обрядової культури разом із гуцульським діалектом надало творчості письменни-

ків-покутян народного гуцульського колориту. Поряд з етнографічними, фольклористичними матеріалами з творчості митців можна вивчати світогляд селянина тогочасної Гуцульщини. Народні звичаї, повір'я, забобони, усна народна творчість усіх жанрів (колядки, невольничі плачі, голосіння) знайшли застосування у працях авторів.

Важливим засобом ліричного розгортання розповіді, джерелом емоційного впливу на читача є образ пейзажу в новелі «Зведениця» Марка Черемшини. Він або зливається з настроєм персонажа, або контрастує з ним, нерідко зумовлюючи цим символічне сприймання образу: «Лісом іде. Трава горить, куди ступає. Дубина валиться, земля її стрясє. Сонце паде» [2, с. 204]. Із твору стає зрозуміло, що автор створив символ, що свідчить про шлях дівчини у потойбіччя: «...піді собі глибокого плеса шукати».

У новелі архетип землі та архетип лісу тісно пов'язані між собою, і уявлення про них то йдуть паралельно, то перехреснюються. Ліс та земля – праобрази, які несуть у собі інформацію про зв'язки «природа – космос», «людина – природа», «людина – космос» і навіть «людина – соціум». Вони «живуть» у духовно-генетичній пам'яті людства. Усвідомлення часової давності землі та лісу породжує певні уявлення, наповнює їх досить прозорим змістом. Насамперед обом архетипам властиве поняття «священного», що характерне для сприйняття усього людства і, зокрема, українців. Ця святість зумовлена ототожненням землі з матір'ю, звідки йде глибока пошана і трепет перед її силою, перед таїнством народження і смерті.

«Святість» лісу пов'язана з культом деревопоклонства, з тим, що у лісах були розташовані поганські требища та храми. Він вважається воротами у потойбіччя, яке, за уявленнями наших предків, перебувало під землею. І саме тут перехреснюється архетип лісу та архетип землі.

Отже, ліс і землю пов'язує наявність певних ритуально-містичних дій (таїнства). Звідси – священний страх перед невідомим, який оформився з негативним знаком стосовно лісу вже з приходом християнства – із «переоцінкою цінностей». І якщо земля залишається матір'ю, берегиною, святість якої не заперчується, то ліс стає місцем, де перебувають сили, ворожі людині; це місце «татуйоване» і, на відміну від уже «окультуреної» землі (поля), втілює собою хаос, магічну енергію.

Використання Марком Черемшиною архетипів землі та лісу, зацікавлення корінням свого народу характеризує передчуття його поколінням того, що у життя людства вривається щось зовсім нове, докорінно нова епоха.

У «Зведениці» новеліст піднімає проблему долі дівчини. У творі йдуть три варіанти, в яких повторюється й домінує головний мотив голосіння. Ліс і голос зозулі викликає оцей мотив: «А буду в село входити, а люди на мене зиратися будут. Будут за мнов в пальці свистати, будут спиратися та гійкати». Шум вітру,

хмари, голос зозулі викликають такий мотив: «Буде мні флетівня здибати, буде си питати: «На котрім тото данци така парубія грешна?..» Буря думок, розпачливі почуття проймають дівчину. Звідусіль – і від людей, і від птахів, і від землі, і від гір – вона чує докір. Плаче і проклинає ненависного пана, що знівечив її життя.

Далі йде плач дитини, і знову: «А ненька буде собі сивий волос вимикати» [2, с. 63]. Цей третій музичний варіант ніби об'єднує у собі все, що є в першому та другому мотиві, дає сильніші акорди, щоб перейти в драматичний фінал: «Та й буде по всему...».

У цьому плачі-голосінні автор не обмежується тим, щоб передати тільки ліричні почуття, поодинокі зойки, стогони, а малює їх логічний розвиток. Образи із природи йдуть із почувань голосільниці, а це та форма паралелізму, що її маємо в народній творчості, яку Філарет Колесса формулює так: «Вища форма паралелізму засновується на поставленні образів із природи або взагалі із зовнішнього світу поруч проявів внутрішнього духовного життя людини. ...У природі діється щось подібне, як у душі або взагалі в житті чоловіка» [3, с. 8].

Варто зазначити, що енергетика первісних світотворчих божественних начал в образах природи та долі наділяє ліричного героя новели «Зведениця» відчуттям всевладності, надприродності його внутрішнього ества, зв'язку із довкіллям. Сислове поле народного світогляду тут визначається енергетикою отієї всевладності природи над ліричним героєм, її психологічно-естетичними можливостями, які опановують ним і викликають у нього почуття безмежності, руху в безкрає аж до повного злиття з навколишнім світом і повного самозабуття [4, с. 172].

Марко Черемшина щиро, з великою теплою і сердечністю змалював образ нещасної, збещеної дівчини в душі етики народу. У кожній строфі, в кожному слові відчувається глибоке співчуття автора до своєї героїні, і тому таким ніжним словом поезії він оповив її образ. Всю ту душевну бурю, весь хаос думок, розпачу підслухав у дівчини і передав через внутрішній монолог.

Мамині слова нагадують фрагменти голосінь і в новелі В. Стефаніка «Виводили з села»: «А ти ж на кого нас покидаш?», «Відки тебе візирати, де тебе шукати?!». Як слушно зазначає Р. Піхманець, «у Василя Стефаніка навіть на прикладі окремих фрагментів маминих голосінь-замовлянь бачимо, як зростає, посилюється напруга у творі, а заодно й у внутрішній природі реципієнта, щоб сягнути особливого надчуттєвого, сказати б, катарсисного стану. Цьому сприяє застосований автором принцип градації» [5, с. 107].

Основу внутрішньої форми творів митців становить архетип долі. У художньому світі письменників-покутян вона постає як безлика або зовні видима, персоніфікована в обставинах навколишнього життя села. Здебільшого вона виражається на різних підтекстових рівнях твору. Спричинена дією індивідуальних, іноді соціально-психологічних чинників або свавільна, неблаганна, доля символізує такі основні протилежності, як життя і смерть. За законами структурної динаміки вони замінюються протилежностями нижчого порядку на тематичному рівні: добро і зло, злочин і кара, гріх і покута тощо. Такі глобальні проблеми заглиблюються у соціально-психологічні площини.

Українські письменники (Марко Черемшина, Василь Стефанік, Лесь Мартович) часто звертаються до художнього освоєння народно-поетичних уявлень про долю. З нею в народній свідомості найчастіше пов'язують якусь надприродну таємничу істоту, яка повністю панує над людиною, впливає на її дії і вчинки, визначає зміст життя загалом. Вона, як зазначає

О. Потебня, може бути то уособленням, що не має об'єктивного буття, то істотою, якій властиве таке буття, яке й надає їй характеру міфологічного образу [6, с. 482].

Такою доля постає, зокрема, в казках та повір'ях. Вона, як втілення співіснування людини, ходить за нею, чи то людина сама зустрічається з нею і розв'язує життєво важливі для неї проблеми. Доля ж, яка не має об'єктивного буття, – це свого роду фатум, невідворотність, неминучість. Тоді вона буває доброю або злою у ставленні до людини, забезпечує їй щасливе життя чи жорстокі випробування. Часто ж доля в народних уявленнях розуміється як те, що судилося людині, крутий злам у її житті [7, с. 322]. «Лихая доля і під землею надібає», «Своєї недолі й конем не об'їдеш», «У кого дочок сім, то й доля всім; у кого одна, і тій долі нема» [8, с. 115], – говориться у народних прислів'ях та приказках.

Художньо освоюючи багатий спектр народнопоетичних уявлень про долю, Василь Стефанік трансформує їх зміст не загалом, а лише в тих аспектах, які найбільше відповідають ідейному задумові того чи того твору, вводить нові, додаткові мотиви і образи, аби точніше аргументувати ту чи ту думку, характер героя, надати концепції твору чітко визначеного змісту та відповідної ідейної спрямованості (новела «Побожна»).

Ідея долі, на думку Р. Піхманця, знайшла філософське обґрунтування у праці Освальда Шпенглера «Захід Європи». «Доля являє собою «внутрішню достовірність» і «органічну логіку існування». Вона є виявом «прачуття туги» як усвідомлення душою своєї самотності, що перероджується у «світовий страх» [9, с. 125].

Марко Черемшина, Василь Стефанік ставлять своїх героїв віч-на-віч із проблемами доби: християнського милосердя і кари, гуманізму і антилюдяності, активності; споглядання щодо зла, гуманізму жалості і жорстокого насилля, гуманного і «звірячого» начала в людині. Прагнення до найвищих людських цінностей – любові, істини, краси, добра – пояснюється суттю людської природи.

Автори не заперечують моральних цінностей, підкреслюючи, що людина відповідальна як перед Богом, так і перед власним сумлінням. Їх серйозно непокоїла доля людини і всього світу. Селянин є частинкою не так рідної Гуцульщини, як «усього світу», носієм всесвітнього, загальнолюдського. Вчинки і дії героїв стають своєрідним метафоричним кодом, через який моделюється універсальна вселюдськість. У селянстві бачили силу, яка всупереч лихим обставинам зуміла відстояти себе, вберегти своє національне духовне обличчя і тим врятувати українську націю від погибелі.

Письменники Покуття наголошували на естетизмі, вишуканості поетичного світосприйняття нашого народу, які поєднувались у художньому творі з поглибленим психологічним аналізом явищ дійсності, формували національну неповторність образної системи твору, зумовлювали напрям та особливості літературного поступування. Перевага духовного над матеріальним, поетизація дійсності визначили романтичну піднесеність і наснаженість характерів героїв, національної картини світу та змісту поетичних утворень, які модерністському письму надавали суто національних відтінків.

Висновки. Отже, основу поетичної тканини новел письменників складають архетипні образи (землі, природи, долі, родини тощо), що пов'язані із праглибинами тексту, з феноменом національного світовідчуття, а також з індивідуально-авторськими естетичними й концептуальними принципами, з поетичною і філософською моделлю світу.

Література:

1. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К., 1997. – 752 с.
2. Марко Черемшина. Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи / Марко Черемшина. – К.: Наук. думка, 1987. – 448 с.
3. Колесса Ф.М. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон: КІУС, 1983. – 643 с.
4. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX століття / О. Вертій. – Суми, 2005. – 447 с.
5. Піхманець Р.В. Из покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича / Р. Піхманець. – К., 2012. – 580 с.
6. Потебня А.А. О доле и сродных с нею существах // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М. 1990. – С. 482–483.
7. Гримич М. Традиційний світогляд і етнопсихологічні константи українців / М. Гримич. – К., 2000. – 380 с.
8. Українські прислів'я, приказки і таке інше. Уклав М. Номис. – К., 1993. – 767 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – Москва, 1993. – Т. 1. – С. 125.

Миронюк В. М. Специфика архетипных образов в художественном мире писателей Покутья

Аннотация. В статье исследуются архетипные образы в творчестве писателей Покутья. На основе анализа произведений изучаются архетипы судьбы, семьи, истины, красоты, а также земли, природы, свободы, характерные для украинского национального характера. В них наиболее полно проявляется не только индивидуальность писателей, творческая манера, но и дух эпохи, характер всего народа, его мировоззрения.

Ключевые слова: символ, архетип, образ, модель, духовность.

Myroniuk V. Specificity of archetypal image in the artistic world of the writers of Pokuttia

Summary. Emblematic images in works of the Pokuttia writers are investigated in the article. Archetypes of fate, family, truth, beauty, as well as land, nature, freedom typical for Ukrainian national character are studied on the basis of the analysis of the works. Individuality of the writers, their creative style and spirit of the age as well as character of the people, its world view are revealed in the works completely.

Key words: symbol, archetype, image, model, spirituality.